

פרוטה כצורך לריצוי האישה

דביר במברגר

- א. מבוא
- ב. הצגת המחלוקת
- ג. בירור במשמעות הריצוי
- ד. השלכות נוספות למחלוקת
- ה. סיכום

א. מבוא

המשנה הראשונה במסכת קידושין מביאה מחלוקת תנאים סביב שאלת הסכום הנצרך לקידושי כסף:

בכסף – בית שמאי אומרים: בדינר ובשוה דינר, ובית הלל אומרים: בפרוטה ובשוה פרוטה.

(משנה קידושין א, א)

אנחנו יודעים כי בכל קניין כסף – הקניין נעשה בפרוטה, דבר הנלמד מקידושי אישה: "כשם שאין אשה נקנית בפחות משוה פרוטה כך אין קרקע נקנית בפחות משוה פרוטה" (יג, א). לכאורה, דבר זה מורה על כך שישנו יסוד משותף למטרת הפרוטה בשני תחומים אלה, והוא צורך למעשה 'חשוב', בעל ערך, כדי להחיל את הקניין. אולם, נראה שכמה ראשונים הפרידו בין הדבקים, ונתנו לפרוטה משמעות כשיעור מינימום הנצרך לריצוי האישה – חלקם כצורך מחליף לתפקיד הפרוטה במעשה הקניין, וחלקם כצורך נוסף. במאמר זה ננסה לראות את שיטות אלה, ולהגדיר את הצורך בריצוי האישה בקידושי כסף, לפי שיטתם.

ב. הצגת המחלוקת

הסוגייה הבסיסית לדיוננו זה היא סוגיית קניין אישה בחליפין. הגמרא דנה מדוע קניין חליפין אינו מועיל באישה. למסקנה אומרת הגמרא:

חליפין איתנהו בפחות משוה פרוטה, ואשה בפחות משוה פרוטה לא מקניא נפשה.

(קידושין ג, א-ב)

עולה מדברי הגמרא שאישה אינה מוכנה להתקדש בפחות משווה פרוטה, כאשר רש"י הסביר שהסיבה לכך היא ש"גנאי הוא לה". התוספות הקשו שאם כך במקרה בו הסכימה האישה להתקדש בפחות מכך – אכן תהיה מקודשת בפחות משווה פרוטה, ואנו יודעים שהדין אינו כך. תוספות הרא"ש תירץ את דברי רש"י שגם אם פשטה ידה וקיבלה קידושין בפחות משווה פרוטה, בטלה דעתה ביחס לדעת שאר הנשים, ולכן אינה מקודשת. הר"ן התנסח אחרת: "אנן סהדי" שאין רצונה להתקדש בפחות מפרוטה. בין כה ובין כה, עולה מדברי הראשונים שהפרוטה היא שיעור המינימום אצל כל הנשים לנתינת רצונן להתקדש. אם כן, נראה שלפי שיטתם ישנו צורך נוסף בפרוטה – צורך לריצוי האישה. כשיטה זו נראה שצידד גם הרמב"ן¹.

מכוח קושייתם, התוספות קבעו שיש לגרוס אחרת – "אישה בפחות משה פרוטה לא מקניא". עולה מדברי התוספות שאין צורך אובייקטיבי בפרוטה כריצוי. אומנם, ברור שאם תגיד האישה שהיא אינה רוצה להתקדש בפחות מסכום מסוים, היא לא תהיה מקודשת, אבל ההנחה הפשוטה היא שתרצה להתקדש, כל עוד לא אמרה אחרת. אם כן, יוצא שהגדרת הפרוטה כשיעור המינימום לקידושי האישה אינה בשביל לרצותה, אלא למטרה אחת בלבד – כצורך לקניין. כשיטה זו צידד גם הריטב"א.

נראה שהרמב"ם למד מסוגייה זו שהצורך של ריצוי האישה הוא הצורך למעשה הקידושין, ואין צורך בפרוטה למעשה הקניין, כמו שהראה האור שמח (ה, כד). לא נוכל במסגרת זו להאריך בשיטת הרמב"ם ובמנגנון בו פועלים הקידושין לפי שיטתו, אך נראה שתי נקודות מרכזיות בהם דבר זה עולה. ראשית, הרמב"ם מדגיש פעמים רבות בהלכותיו את ההנאה כמדד לשאלה האם האישה קיבלה את הדרוש לקידושין². שנית, ניתן לראות זאת גם בסוגיית "שוה פרוטה במדי". הרמב"ם סובר שהמקדש בחפץ שאינו שווה פרוטה במקומו,

1. אומנם, הרמב"ן הביא הן את פירושם של התוספות והן את פירושו של רש"י, אבל נראה שגם לפי הפירוש הראשון הוא סובר שישנו צורך בפרוטה לריצוי האישה, אלא שסבר שאין זה מספיק בשביל להבין את הסוגייה. ניתן לראות זאת מכך שאת קושיות התוספות בנושא הריצוי הרמב"ן לא הביא. התוספות הקשו שלפי דברי רש"י, אם פשטה ידה וקיבלה קידושה – תהיה מקודשת. כמו כן, הקשו למה לא הקשנו כמו הגמרא בסוגיית בית שמאי (יא, א), שבנותיו של רבי ינאי, שמקפידות על עצמן ולא מתקדשות בפחות מדינר, לא יתקדשו בפחות מדינר. שתי קושיות אלו הרמב"ן לא הביא, כנראה כי הוא מבין שישנו צורך בריצוי, ולכן למעשה השאלות האלה יכולות להישאל עליו עקרונית (אלא שהוא תירץ אותם כפי שהסברנו בפנים המאמר). בכל מקרה, גם אם לא נקבל דברים אלה, נראה שהרמב"ן נקט למעשה כפירושו השני, כמו שנראה לקמן בסוגיית מתנה על מנת להחזיר.

2. בפרק ה הלכות יד, טו, יט, כב וכד. לכך יש להוסיף שהרמב"ם פותח פרק זה בקידושין באיסורי הנאה, לעומת הטור (סימן כז), למשל, שפותח בהגדרת פרוטה.

אלא במדי, אם החפץ יכול להגיע למדי, והוא מתקיים, הרי שיש לאישה הנאה מחפץ השווה פרוטה³. במכר נראה שדרך זו לא תועיל, שכן אין לחפץ כאן שווי השווה פרוטה, לפי הכלל "אין לך אלא מקומו ושעתו" (ערכין כד, א). מסוגייה זו ניתן לראות גם שהרמב"ם סבר שתנאי זה הוא תנאי מחליף לצורך הפרוטה במעשה הקניין, ולא כתנאי נוסף. לעניינו נסתפק בדברים אלו בשיטת הרמב"ם, אם כי כאמור ניתן עוד להאריך רבות בכך⁴.

ג. בירור במשמעות הריצוי

יש להעמיק מעט בשיטות הראשונים הטוענים שיש בקידושי כסף צורך בריצוי האישה. פרוטה היא סכום מועט, גם בתקופת חז"ל, וכי בגלל פרוטה קטנה כזאת האישה תסכים להתקדש, וללא נתינת הפרוטה – האישה לא תסכים? יש להוסיף לקושייה מספקו של רבא בגמרא:

בעי רבא: שתי בנותיך לשני בני פרוטה, מהו? בתר נותן ומקבל אזלינן והאיבא ממזונא, או דילמא בתר דידהו אזלינן והא ליבא? תיקו.

(קידושין ז, ב)

הגמרא דנה על אב שהוא שליח של שני בניו לקדש, ונתן לאב אחר, שלו שתי בנות קטנות, פרוטה אחת עבור שתיהן. הגמרא דנה האם הולכים אחרי הנותן והמקבל או אחרי הבנות, ונראה לכאורה שהדיון הוא מצד מעשה הקניין: האם יש כאן פרוטה עבור מעשה הקניין, כלומר – האם אנחנו דנים בדרישות מעשה הקניין מצד כל בת או מצד האב. לכאורה, אם הצורך בפרוטה בקידושין הוא להנאה וריצוי, הרי אין כאן פרוטה להנאה בכל מקרה! גם אם נאמר שאפשר להתייחס לקידושי שתי הבנות כפעולה אחת, ולכן יהיה אפשר לעשות זאת בפרוטה אחת, עדיין לא תהיה במעשה פרוטה לריצוי. משום שכל אישה מתרצה להתקדש בפרוטה, ואישה לא תסכים להתקדש בלי לקבל את הפרוטה שלה – כאשר שתי בנות מתקדשות במעשה אחד אין פרוטה לכל אחת, ולכן הבנות אינן אמורות להיות מקודשות, כי לא יתרצו בפחות מפרוטה מלאה לכל אחת. דרך אחת לענות על שאלה זו, היא לאור דברי המאירי:

3. לכל הפחות יש כאן ספק האם יש לה הנאה – ספק האם היא בכל מקרה הולכת למדי, ולכן אין לה עלויות שינוע למדי, כך שיש לה הנאה בשווי פרוטה מהחפץ. הסבר זה תלוי במחלוקת ראשונים, האם לפי שיטת הרמב"ם במקרה בו ודאי יהיה מקום שהחפץ יהיה שווה בו פרוטה, האישה תהיה מקודשת ודאי או רק ספק מקודשת. אנו צעדנו בדרכו של המגיד משנה, לפיו במקרה זה תהיה רק ספק מקודשת, אך הרא"ש (א, יז) נקט שתהיה מקודשת בוודאי.

4. להרחבה עיין במאמרו של דביר אלשיך באסופה זו, 'נתינה וקניין בקידושי כסף', עמודים 177-83.

ואפילו נתרצית בטלה דעתה והרי היא כמתרצית להתקדש בדברים בעלמא שאינו כלום.

(מאירי קידושין ג, א ד"ה וכן לעניין)

נראה שפירוש הדברים הוא שפרוטה היא סכום שמתייחסים אליו, שיש לו חשיבות של 'דבר'. כאשר אישה מתרצה להתקדש בפחות מפרוטה, היא למעשה מסכימה להתקדש ללא כסף. מכיוון שפרוטה אינה סכום שמייחסים אליו חשיבות, היא למעשה רוצה להתקדש בכך שהבעל אומר דברים, דבר שאינו מועיל⁵.⁶ במשמעות הרגילה של כסף הניתן עבור קניין כסף, הפרוטה נצרכת כדי שתהיה חשיבות למעשה. אלמלא הייתה פרוטה, הרי שלא נעשה כאן מעשה לקיום הקניין. לעומת זאת, המאירי סובר שהפרוטה כאן היא צורך לריצוי האישה, אבל מטרת הריצוי היא שהיא תייחס חשיבות למעשה, שהיא תדע שהיא מתקדשת בכסף, ולא בדברים. לא רק שתהיה כאן חשיבות למעשה הקניין, אלא שהאישה תרצה להתקדש בעצם מעשה הקניין.

אולם, נראה שאין כן דעת הרמב"ן. הרמב"ן השתמש ביסוד ההנאה כדי להסביר סוגייה נוספת – סוגיית מַתְנָה על מנת להחזיר.

הגמרא (ו, ב) אומרת שמתנה על מנת להחזיר קונה באופן עקרוני, אבל למרות זאת, אי אפשר לקדש בה אישה, שכן "אין אשה נקנית בחליפין". הראשונים התקשו מהו הקשר בין מתנה על מנת להחזיר לחליפין. רב האי גאון (ספר המקח והממכר יח), התוספות ועוד סברו שיש כאן גזרה מדרבנן בלבד בגלל דמיון לחליפין. לעומתם, מספר ראשונים סברו שמדאורייתא אי אפשר לקדש במתנה כזו, וביניהם אמר זאת הרמב"ן:

כל מתנה שאין בה הנאה לגבי אשה בחליפין הוא ואתתא בהו לא מקניא נפשה, והאי נמי אי לא מחזיר לא קני, וכי מחזיר לא מתהניא בהו.

(רמב"ן קידושין ו, ב ד"ה והא דאמרינן)

אומר הרמב"ן שאין כאן הנאה לאישה, ובכך מקרה זה מקביל לחליפין – אומנם יש כאן מעשה קניין לכל דבר, אבל אין כאן ריצוי לאישה⁷. כשיטה זו הסבירו המפרשים (אור שמח ה, כד ועוד) גם בשיטת הרמב"ם, שלפי שיטתו ישנו צורך בהנאה, ולפיכך אינה מקודשת במתנה על מנת להחזיר, שכן אין לה הנאה מהחפץ. נראה מכאן שהרמב"ן והרמב"ם אינם

5. כהסבר זה בשיטת רש"י הסביר ר' שמואל רוזובסקי (שיעורי ר' שמואל קכא).

6. לעניות דעתי, פשוט להסביר בשיטת כל הראשונים שאין שום משמעות לאמירה כמחילה את הקידושין, אלא רק כמבררת / גומרת את דעתו של המקדש, וראה בהרחבה בנושא זה במאמרו של הראל ביטר באסופה זו, 'האמירה בקידושין', עמודים 173-216.

7. הריטב"א והתוספות לא הסבירו כהסבר הזה, אלא הסתפקו בהסבר שיש כאן דין מדרבנן בלבד.

סוברים כמו המאירי בהגדרת הצורך בהנאה. אם הבעייתיות בקידושין בפחות משווה פרוטה הייתה שהאישה אינה מייחסת חשיבות לחפץ, העובדה שיש עליה חובה להחזיר את החפץ לא תגרום לכך שלא תהיה חשיבות לחפץ, ולכן אמורה להיות מקודשת, לפי כללו של המאירי. על כן, יש להבין הן בשיטת הרמב"ן והן בשיטת הרמב"ם – האם רק כאשר ישנה פרוטה האישה מוכנה להתקדש, ומה ההסבר בסוגיית שתי בנותיך?

נראה להסביר, שכאשר מקדשים בפחות משווה פרוטה ישנו גנאי לאישה להתקדש בסכום זה. משמעות הפרוטה אינה ש'שוויה' של האישה הוא פרוטה, ולכן אם יתנו לה פחות מפרוטה היא לא תסכים להתקדש, אלא שפחות מפרוטה הוא סכום מועט כל כך, ולכן גנאי לה להתקדש במעשה כזה. ברגע שישנה פרוטה למעשה הקניין, גם אם הפרוטה לא ניתנה לאישה בלבד, היא מתרצה מכוח זה שיש במעשה הקידושין פרוטה – הקידושין נעשו על ידי מעשה חשוב. לכן, כאשר אנחנו מדברים על אב שנותן פרוטה לאב אחר עבור שתי בנותיו, האב מסכים לקדש את בנותיו כי במעשה הקניין ישנה פרוטה, כלומר – יש כאן סכום במעשה הקניין שאינו גנאי לאב.

אם כן, ראינו שתי שיטות בהתרצות האישה בפרוטה. לפי שיטת המאירי, במידה שאין סכום של פרוטה במעשה הקניין, האישה אינה מייחסת לסכום זה חשיבות. על כן, כאשר מתרצה בפחות מפרוטה – אינה מתרצה בכסף, אלא באמירה בלבד. לעומת זאת, לפי שיטת הרמב"ן והרמב"ם, במידה שאין במעשה הקניין פרוטה, יש לאישה 'גנאי', ולכן אינה מתרצה בכך. אבל, כל עוד יש במעשה הקניין פרוטה האישה תתרצה, אף אם לא קיבלה לעצמה את אותה הפרוטה במלואה.

ד. השלכות נוספות למחלוקת

נראה כי ניתן להביא עוד מקום אחד בדברי הריטב"א ומקום אחד מדברי התוספות בהם אפשר לראות שאין בשיטתם צורך בריצוי. מקום אחד הוא בסוגיית דינר בשיטת בית שמאי. בית שמאי סוברים שעבור קידושין ישנו צורך לפחות דינר, ולא מספיקה פרוטה, והאמוראים הסבירו במספר דרכים מה סברתם. רבי זירא הסביר את שיטת בית שמאי בכך שלפי שיטתם אישה מקפדת על עצמה ואינה מתקדשת בפחות מדינר. לכאורה, יש כאן דין ברצון – אישה אינה מסכימה להתקדש בסכום הפחות מדינר. אך, התוספות ניסחו שם אחרת:

הואיל ורגילה להקפיד על דינר משום דכתיב "כסף" בקרא, ולגבי דידה לא חשיב כסף אלא דבר שרגילה בו להקפיד.

(תוספות קידושין יא, א ד"ה שכן אשה)

משום שהיא רגילה להקפיד, רק מסכום דינר מוגדר הדבר ככסף אצלה – חשיבות דבר אצלה היא רק בשיעור דינר. הרי שהתוספות הסבירו גם את שיטת בית שמאי כשיטתם, שאין צורך כלל בריצוי, אלא רק בהגדרת כסף למעשה הקידושין. בית שמאי מגדירים אחרת את כסף הקידושין, משום שהיא רגילה להקפיד על כך.

עיקרון זה עולה מדברי הריטב"א בסוגייה נוספת. הגמרא (נח, א-ב) דנה לגבי המקדש בטובת הנאה – אדם שהפריש תרומה וקידש בכך אישה. הגמרא אומרת ששאלה זו נובעת מהשאלה האם "טובת הנאה ממון", והראשונים נחלקו בפירוש מושג זה. הרמב"ן, הרשב"א ועוד פירשו שהתרומה שייכת לכלל הכהנים, אלא שיש לבעלים זכות ממונית של נתינה לכל כהן שירצה. הריטב"א פירש אחרת – התרומה שייכת לישראל, אלא שיש לו חיוב נתינה לכהן. פירוש הדבר, שכאשר קידש ישראל בתרומה, לפי שיטת הריטב"א, הסכום בו קידש הוא כל סכום התרומה שעבר מידי ישראל לכהן. לעומתו, לפי שיטת הרמב"ן והרשב"א, הסכום בו קידש הוא הזכות שיש לה לבחור לאיזה כהן לתת את התרומה.

עולה מדברי הריטב"א שגם אם יקדש אישה בתרומה שווה פרוטה, היא תהיה מקודשת. זאת אף על פי שגם האישה תהיה מחויבת להביא את התרומה לכהן, כך שלא תהיה לה הנאה שווה פרוטה, אלא פחות מכך. הרמב"ם ודאי שאינו יכול לקבל עמדה זו, שכן לפי שיטתו כל הקידושין נעשים בהנאה הניתנת לאישה, ולכן לא ייתכנו קידושין שאין בהם הנאה של פרוטה לאישה. נראה שדבר זה נכון גם בשיטת הרמב"ן והרשב"א הסוברים שישנו צורך בפרוטה לריצוי האישה. אם לאישה אין פרוטה של הנאה, גם אם קיבלה חפץ שווה פרוטה, לא יהיו כאן קידושין. נראה שלאור הדברים כאן יש להבין את דברי הר"ן בסוגיית שווה פרוטה במדי, שנזכרה לעיל. הגמרא (יב, א) אומרת שאם קידש אדם אישה בפחות משווה פרוטה, "חיישינן שמא שוה פרוטה במדי", כלומר – חוששים שמא ישנו מקום שבו החפץ שווה פרוטה, ולכן תהיה האישה ספק מקודשת. הר"ן סבר שאם יודעים אנו שישנו מקום שבו החפץ שווה פרוטה, תהיה האישה מקודשת באופן ודאי, אך הוא מוסיף עוד תנאי:

דכיון שהיא נתרצתה בהן ושויין פרוטה באי זה מקום, אילו ידעו העדים שדרכה לתת פרוטה באותו דבר – הוה ליה כאילו אמרה לדידי שוה.

(ר"ן קידושין ו, א ד"ה אמר שמואל)

הר"ן מצריך כאן שדרכה לתת פרוטה באותו דבר. כלומר, לא מספיק שהחפץ יהיה שווה פרוטה, אלא צריך שגם מבחינתה החפץ יהיה שווה פרוטה. הר"ן עצמו הסתפק (ד, א ד"ה גרסי' בגמ') האם אישה שאומרת שחפץ שווה עבודה פרוטה למרות שאינו שווה אובייקטיבית, יכולה להגדיר אותו כשווה פרוטה, ובכך שישמש ככסף הלכתי. בסוגיית שווה פרוטה במדי אומר הר"ן שכאן אין ספק, כי העובדה שהכסף שווה פרוטה במדי מגדירה אותו כשווה פרוטה. את הצורך השני, "לדידי שויה לי", נראה להסביר לפי הדברים שאמרנו. ישנו צורך בפרוטה לריצוי, ולכן היא צריכה להגיד שחפץ זה שווה עבודה פרוטה, ויש לה הנאה והיא מתרצה בפרוטה זו⁸.

ה. סיכום

מדברי כמה ראשונים עולה שישנו צורך בפרוטה לריצוי האישה. לפי שיטת הרמב"ם, נראה שזה הצורך הבלעדי של כסף הקידושין, ואילו לפי שיטת הרמב"ן והרשב"א נראה שיש כאן צורך נוסף על הצורך בפרוטה לקיום מעשה הקניין. התוספות והריטב"א חולקים, ולפי שיטתם אין צורך בריצוי כלל, אלא רק בפרוטה למעשה הקניין.

את הצורך בריצוי, הסברנו בשתי דרכים: לפי דברי המאירי, נראה שאם אין בחפץ פרוטה, האישה אינה מייחסת לחפץ חשיבות, ולכן היא למעשה לא מתכוונת להתקדש בחפץ. לעומת זאת, לפי שיטת הרמב"ן והרמב"ם, הצורך של ריצוי הוא שאם אין בחפץ פרוטה, יש לאישה ביזוי להתקדש בה, ולכן לא תסכים להתקדש.

---

8. עיין בקהילות יעקב (סימן ב) שהסביר אחרת, שישנו צורך בשווי בשביל שיעור פרוטה, ש"כל השיעורין הלכה למשה מסיני". כלומר, ישנו צורך נוסף בפרוטה מלבד הצורך הרגיל במעשה הקניין, והוא שיעור פרוטה לקידושי אישה כהלכה למשה מסיני. לא כל כך מובנת לי משמעות שיעור זה, ומאיפה יש להניח שישנה משמעות נוספת ל'שיעור' פרוטה.